

psychological and pedagogical aspects. It is noted that adaptation to school is adaptation of a child to the conditions and requirements of school, where she uses the before acquired knowledge, in the conditions of the children's educational institution and the family in preschool children. The attention is drawn to the fact that in modern psychology and pedagogy there is clear definition of the concept of "readiness" or "school adaptation". The attention is focused on the concept of "psychological and pedagogical readiness for school" as the possession of skills, knowledge, abilities, motivation and other necessary for the optimal level of mastering the school curriculum of behavioral characteristics. It is emphasized that readiness for studying at school consists of a certain level of development of intellectual activity, cognitive interests, readiness for arbitrary regulation of his cognitive activity and the social position of a student. It is noted that readiness and adaptation to school education are at the same time a problem of social maturity of the child.

Key words: readiness, psychological and pedagogical readiness for school, adaptation to school, adaptation to study.

Стаття надійшла до редакції 27.10.2017

Н. В. Яйченя

«ВАЖКОВИХОВУВАНІ ДІТИ»: РЕТРОСПЕКТИВНИЙ АНАЛІЗ ПОНЯТТЯ

Анотація. У статті проаналізовано виникнення і трансформацію поняття «важковиховувані діти» у вітчизняній науці. Схарактеризовано змістове наповнення поняття у ХІХ ст. («важковиховувані» – діти з чітко вираженими фізичними вадами); на початку ХХ ст. («важкі діти» – діти-правопорушники, безпритульні діти, діти з різноманітними дефектами, діти з масової школи, які ускладнювали навчально-виховний процес).

З'ясовано, що у 20-30-х роках ХХ ст. поняттям «важковиховувана дитина» маркували різні групи дітей, які з багатьох причин були «важкими» для педагогів та батьків. Доведено, що зміст поняття «важковиховувані діти» у 50-60-ті роки ХХ ст. охоплював: несприйнятливих до виховання дітей, дітей з психічними, фізичними та розумовими вадами. Але порівняно з попередніми десятиліттями це поняття перестало містити в собі такі групи дітей, як-от правопорушники, безпритульні. У 70-80-х рр. ХХ ст. «важковиховуваною дитиною» вважали психологічно та фізично здорову дитину, яка стала «важкою» у зв'язку з несприятливими умовами життя у сім'ї або школі.

Сучасне наповнення поняття «важковиховувані діти» позначає дітей, у яких виникають труднощі із соціалізацією, важко формуються моральні норми і, внаслідок цього, виникають відхилення норм поведінки; охоплює різні категорії дітей: діти з яскраво вираженою обдарованістю, діти з незначними психологічними або фізичними недоліками.

Ключові слова: важковиховувані діти, важкі діти, важковиховуваність, педагогічно занедбані діти, безпритульні діти.

Постановка проблеми. Сьогодні проблема «важких» дітей особливо актуальна, тому що в умовах війни, економічних негараздів зростає кількість безпритульних дітей, які здійснюють аморальні вчинки, ведуть асоціальний спосіб життя. Вже у молодшому шкільному цьому віці спостерігаємо досить чіткі симптоми негативних відхилень у поведінці, які за відсутності відповідної корекційної роботи поступово перетворюються в злочинні дії.

Водночас психолого-педагогічна наука більше уваги зосереджує на проблемі важковиховуваних підлітків, хоча в останні роки, на жаль, набуває розвитку тенденція збільшення кількості дітей, яких ми відносимо до категорії важковиховуваних уже з молодшого шкільного віку. Для подолання цього явища педагогам-практикам насамперед необхідно чітко усвідомити, як саме розуміли термін у різні періоди розвитку педагогічної думки, які саме діти вважались важковиховуваними, що є причиною, а що наслідком важковиховуваності. Саме тому наша стаття є актуальною.

Аналіз останніх досліджень з проблеми. Проблема важковиховуваності в останні роки стала предметом наукового зацікавлення В. Бабич, Л. Мостової, Р. Охрімчук, О. Полякової та ін. [4; 9]. Пошук ефективних напрямів профілактики важковиховуваності здійснювали Л. Колесіна, Н. Максимова [5; 7]. Необхідність соціально-правового забезпечення профілактики відхилень у поведінці серед учнівської молоді досліджено І. Звереву, В. Оржеховською, М. Ратте, Н. Семеновою, М. Фіцулою та ін. [12; 10].

Аналіз публікацій вищезазначених учених дає підстави стверджувати, що поняття «важковиховуваний» науковці тлумачать як у вузькому (педагогічно занедбані діти), так і у широкому (педагогічно та соціально занедбані неповнолітні, «проблемні» діти) значенні. Виникає об'єктивна потреба у аналізі трансформації змістового наповнення поняття «важковиховувані діти».

Тому **метою** статті є здійснення аналізу змістового наповнення поняття «важковиховувані діти» в історико-педагогічній ретроспективі.

Виклад основного матеріалу дослідження. У науковому обігу педагогічної думки ХІХ ст. поняття «важкі діти» було вперше використано для означення дітей з чітко вираженими фізичними вадами [3].

У першій половині ХХ ст. науковці почали використовувати вираз «діти, важкі у виховному відношенні». І до сьогодні поняття «важкі» діти не має загальноприйнятого трактування. Це пов'язано з багатоаспектністю явища, яке називають важковиховуваністю.

Одними з перших проблему важковиховуваних дітей досліджували лікарі. Саме до них зверталися батьки з проблемами важковиховуваних дітей, і їм доводилося їх вирішувати. На початку ХХ ст. нерідко в статтях, окремих брошурах саме лікарі аналізували важковиховуваність і давали

рекомендації батькам. Дитячий лікар М.Перфільєв, який працював з важковиховуваними дітьми та їх батьками, писав, що спочатку батьки «помічають будь-які особливості або дивацтва в дитині, з якими вони не можуть впоратися самостійно, і тому іноді навіть дуже рано звертаються за роз'ясненням до лікаря (набагато частіше втім цього не буває); потім дитина вступає в шкільний період і проявляє свої особливості або дивацтва ще більшою мірою, причому педагоги або зовсім не помічають, або ігнорують їх, або ж інтерпретують їх по-своєму, і, нарешті, коли зло вже запущено або навіть непоправно, звертаються до лікаря, шукають його всемогутності» [3].

Серед педагогів, психологів, які вивчали проблему важковиховуваних, переважали ті, хто безпосередньо працював у системі виправлення, перевиховання. Зокрема, до таких відносяться Д. Леонова, В. Кашенко, В. Сорока-Росинський, А. Макаренко та ін. [13].

Свого часу В. Кашенко відзначав, що народившись фізично здоровою істотою має від природи можливості повноцінного розвитку в сприятливих умовах. На практиці таких умов не існує і розвиток дитини супроводжують несприятливі фактори, зокрема хвороби, які загальмовують її фізичний та інтелектуальний розвиток, спотворюють її емоційну конституцію, роблять недостатніми її здібності і неадекватними реакції на навколишні явища. У таких випадках і говорять про «важких» дітей. Цим підкреслюють характерну особливість у їх життєвих проявах (а також і в педагогічному плані), пов'язану зі стійкими відхиленнями від норми тих чи інших сторін особистості, що формується, зумовленими фізичними або розумовими вадами та проявляються в ускладненій формі поведінки.

Відповідно до цього лікар виокремив три типи «важких» дітей:

- 1) «нервові» – діти, покинуті батьками напризволяще, травмовані соціальним середовищем;
- 2) «педагогічно занедбані» – діти, недостатньо підготовлені до школи, не привчені до самостійної роботи, але з нормальним інтелектом;
- 3) «безпритульні» – діти, які мають батьків, але живуть у важкому соціальному середовищі, в якому постійно існує загроза отримання фізичної травми [3].

У 20-30-х роках ХХ століття зміст терміну «важка дитина» змінився, що було зумовлено громадянською війною, інтервенцією, епідемією голоду, які зруйнували багато сімей та залишили без батьків велику кількість дітей. Країну захопила хвиля підлітків-правопорушників та безпритульних дітей, дітей-сиріт, які і стали визначатися як «важкі діти» [10].

У 1920 р. педагог В. Сорока-Росинський у статті «Важковиховувані» зауважував: «Та чи інша дитина може виявитись важкою зовсім не через певний дефект зокрема, а навпаки, важковиховуваність може бути спричинена складністю і багатогранністю натури ... сильні і талановиті люди часто розвиваються дуже бурхливо...

найбільш видатні у всіх сферах життя люди дуже часто бували горем для батьків і вихователів – достатньо прочитати їх біографії, щоб впевнитись у цьому ...» [3].

Відомий психолог Л. Виготський ще у 1929 р., коментуючи основні положення плану педагогічно-дослідницької діяльності з питань важкого дитинства зазначав: «Ми виділили такі типи і види важких дітей, які підлягають вивченню: важкі діти в масовій школі, важковиховувані діти в самому смислі цього слова (безпритульні, правопорушники, педагогічно занедбані), психо-невропатичні діти, розумово відсталі, сліпі, глухонімі, логопати, психічно і фізично хворі діти» [2, с. 4].

Зокрема, П. Блонський поняття «важкий учень» розглядав через ставлення до нього вчителя, якому важко з ним займатися. Важкі школярі з високим розумовим потенціалом характеризуються відсутністю звички працювати, невмінням доводити справи до кінця. Усі ці якості є результатом неправильного виховання [1, с. 3]. Важкі школярі з низьким розумовим потенціалом – це діти, що виховуються в поганих соціальних умовах [там само].

Так, П. Блонський з поняттям «важковиховуваність» пов'язував дитину і «педагогічно важку», і яку «важко навчити», «соціально занедбану». У книзі «Трудные школьники» (1930) П. Блонський зазначав: «З об'єктивної точки зору важким є той учень, стосовно якого робота вчителя виявляється малоефективною. Із суб'єктивної точки зору, важким є той учень, з яким учителю важко, якого важко навчати, який вимагає від учителя значних зусиль» [1, с. 5].

Як бачимо, слушною є думка А. Грабова, про те, що поняття «важкі» діти – є одним із неформальних педагогічних понять: «Для одних – це невстигаючі діти, малообдаровані; для інших – це діти з нехарактерними для шкільного середовища настановами, або діти з вираженою індивідуальністю, яка нерідко знаходиться між здоров'ям та хворобою» [10, с.42].

Відповідно, А. Макаренко підкреслював, що людина погана лише через те, що знаходиться в поганій соціальній структурі, поганих умовах, і наголошував, що у роботі з важкими дітьми головною є проблема взаємин дитини з людьми, які її оточують. Тому для кожного педагога надзвичайно важливо в процесі виховання подолати стосунки між особистістю й колективом, які склались неправильно [13].

У середині ХХ ст. В. М'ясищев розглядав важку дитину не тільки як пасивний відбиток навколишнього середовища, але і як активну особистість, що створює певні відносини з навколишнім середовищем. Відносини характеризують всю людину, а не яку-небудь сторону її психіки [13]. Учений доводив, що «важкість» – поняття умовне, не становить стійкої, невід'ємної якості особистості і виявляється у певних ситуаціях, викликаних зовнішніми обставинами і особистими особливостями дитини, причому ці особливості в кожен даний момент визначаються усією історією попереднього розвитку дитини.

В. М'ясищев виділяв два види важковиховуваності:

1) важковиховуваність «соціально-педагогічного походження», що впливає з умов педагогічно несприятливого або асоціального середовища, яке створює соціально негативні настанови, що виявляються в неорганізованості, недисциплінованості, хуліганстві, правопорушеннях, у легких і важких асоціальних діях;

2) важковиховувані діти з різноманітними нервовими порушеннями [13].

Видатний український педагог В. Сухомлинський вважав, що «важковиховувана» дитина – це знедолена, нещасна дитина, яка втратила здатність виховуватись. У роботі «Важкі долі» педагог підкреслював, що причина важковиховуваності дитини криється не в її природних задатках, а в її неблагополучній долі: попереднє життя в сім'ї зробило її такою – незручною, важкою [14].

Важка дитина, був упевнений В. Сухомлинський, – це дитя пороків батьків, зла сімейного життя; це квітка, яка квітує в атмосфері безсердечності, неправди, обману, презирства до людей. Всі без винятку важкі діти – це діти, «які в рідній сім'ї відчують, що вони нікому не потрібні – ні матері, ні батьку. Або ж відчують, що батько завдає матері великого горя, і мама каже: «Нема в світі правди, нема нічого святого». Вони не знають людських радощів, і в цьому їхня трагедія, моральне нещастя. Вони не знають ласкавих обіймів, засинають вони з тривожною дитячою думкою про свої образи й біль та здригаються уві сні» [14, с. 79].

У 70-80-х роках ХХ ст. зміст поняття «важковиховувана дитина» дещо звузився і перестав містити в собі дітей з вадами психічного і фізичного розвитку. У науково-педагогічній літературі того часу нарівні з поняття «важковиховуваний» (М. Алемаскін, Ю. Гербенев, А. Кочетов) зустрічаємо наступні поняття: «важкий підліток» (А. Нікітін), «педагогічно занедбаний» (Г. Медведєв, Г. Давидов), «соціально занедбаний» (І. Невський), «соціально-педагогічно занедбаний» (А. Белкін), «дитина з відхиленнями в моральному розвитку» (В. Обухов) [13].

Так, Л. Зюбін, Г. Медведєв, І. Невський зазначають, що «важкими» дітьми є ті, з якими важко працювати вчителям і вихователям через відсутність очікуваної реакції на звичайні прийоми педагогічного впливу. Тобто це недисципліновані, невстигаючі підлітки, яким нерідко притаманні психічні, але не патологічні відхилення від норми [8].

Такої ж точки зору дотримується О. Кербіков, який вважає, що несприятливі умови життя в сім'ї, іноді з моменту народження дитини, притравлюючи обставини, шкільні неприємності і перенавантаження призводять до зриву нервово-психічної діяльності. Таку дитину ні хворобою назвати не можна, ні здоровою. Вона знаходиться на грані між хворобою та здоров'ям. Такий стан називають граничним. Серед них є такі, що своїми проявами нагадують шизофренію, істерію, епілепсію, різні психози та неврози. Багато з таких станів за своїми проявами є схожими з

соціально-педагогічною занедбаністю (ті ж грубість, агресивність, конфліктність, упертість, неслухняність, негативізм, швидка стомлюваність, пропуски уроків). Вся ця схожість ускладнює їх диференційну діагностику [13].

Своєю чергою, В. Баженов, аналізуючи зміст поняття «важковиховувані діти» і «педагогічно занедбані підлітки», вважає, що важковиховуваність передує педагогічній занедбаності дитини і є менш негативним явищем, аніж педагогічна занедбаність [13].

Натомість Л. Зюбін пропонує таке співвідношення понять: «Поняття «педагогічно занедбаний» характеризує історію виховання підлітка, «важкий» – говорить про результат такого «виховання»; учень важкий для педагогів: щодо до нього є зовсім неефективними загальноприйняті форми і методи педагогічного впливу. Педагогічно занедбаний рано чи пізно стає важким. Важкість не завжди є наслідком педагогічної занедбаності ...» [8].

У контексті останнього А. Кочетов наголошує, що ідентичними можна назвати поняття «важка дитина» та «важковиховувані школярі». Але не слід прирівнювати їх до категорії «педагогічно занедбані». Адже педагогічна занедбаність – це причина важковиховуваності, а не характеристика особистості дитини [6]. Отже, педагогічна занедбаність у ці роки вважалася однією з причин важковиховуваності.

Наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст. до важковиховуваних дітей почали відносити і обдарованих дітей. Так, А. Капська зазначає: «Важковиховуваність може проявитись у дітей з особливо раннім розвитком здібностей ерудиції, за якого діти вступають у суперечку з учителями, дратують їх своїм «всезнайством», небажанням погоджуватись із загальноприйнятою думкою» [4, с. 130].

Водночас А. Капська до групи важковиховуваних дітей відносить і дітей з незначними фізичними вадами (дефект мовлення, зовнішня непривабливість, наслідки конституційно-соматичного плану). Але, на думку дослідниці: «Важковиховуваними вони стають внаслідок негативних міжособистісних взаємин в дитячому колективі та з дорослими» [4, с. 133].

У словнику із соціальної педагогіки за редакцією Л. Мардахаєва «важковиховувана дитина» визначається як «дитина, у виховній роботі з якою вихователь відчуває труднощі. Такі труднощі пов'язані з особливостями розвитку і виховання дитини. Форми прояву дитини, що свідчать про її важковиховуваність, можуть бути найрізноманітнішими (байдужі, негативні, агресивні та ін.)» [11, с. 311]; а поняттям «важковиховуваність» маркується «свідомий або несвідомий опір, що чинить дитина цілеспрямованому педагогічному впливу, і який зумовлений різними причинами, а саме педагогічні прорахунки вихователів, батьків, відхилення психічного і соціального розвитку, особливості характеру, інші особистісні характеристики, які утруднюють соціальну адаптацію, засвоєння навчальних програм та соціальних ролей»

[там само].

Н. Максимова виділяє типи важковихованості залежно від соціальної дезадаптації дітей, які чинять опір педагогічним впливам:

– несформованість особистісних структур, низький рівень моральних уявлень і соціально прийнятних навичок поведінки (педагогічно занедбані діти);

– особливості розвитку вищої нервової діяльності (акцентуації характеру, емоційна нестійкість, імпульсивність тощо);

– невмілі виховні впливи (помилкова або ситуативна важковихованість);

– функціональні новоутворення особистості (власне важковихованість) [7].

Водночас, усі дослідники проблеми підсумовують, що важка дитина – це така дитина, яка потребує особливого ставлення, підвищеної уваги сім'ї, педагогів. Відповідно, важковихованість – це несприйнятливність індивіда засвоювати позитивний соціальний досвід людства, або різкі розходження між суспільними етичними нормами і поведінкою людини, її несприйнятливність до впливу інших людей, до тих чи інших виховних впливів.

Висновки та перспективи подальших розвідок. Отже, історія виникнення, трансформації поняття «важковиховані діти» у вітчизняній науці бере свій початок ще на початку XIX ст., коли «важковихованими» називали дітей з чітко вираженими фізичними вадами.

На початку XX століття категорія «важкі діти» охоплювала і дітей-правопорушників, і безпритульних дітей, і дітей з різноманітними дефектами, а також дітей з масової школи, які ускладнювали навчально-виховний процес. Але вже тоді вчені намагались дослідити і виокремити «власне важковихованих дітей».

У 20-30-х роках минулого століття поняття «важковихована дитина» досліджувалось багатьма вченими як широка соціально-педагогічна категорія, оскільки містила в собі різні групи дітей, які з багатьох причин були «важкими» для педагогів та батьків зокрема, і для суспільства в цілому.

Зміст поняття «важковиховані діти» у 50-60-ті роки XX ст. охоплював: несприйнятливих до виховання дітей; дітей з психічними, фізичними та розумовими вадами. Але порівнянню з попередніми десятиліттями це поняття перестало містити такі групи дітей, як правопорушники та безпритульні.

В психолого-педагогічному обігу 70-80-х років XX-го ст. вважалося, що «важковихована дитина» – це психологічно і фізично здорова дитина, яка стала «важкою» у зв'язку з несприятливими умовами життя в сім'ї або школі – внаслідок неправильного виховання або взагалі за його відсутності. Саме такі умови спричиняють загострення акцентуації характеру, виникнення певних граничних станів психіки, або ж педагогічну занедбаність та несприйнятливність до виховного впливу. А все

це так само спричиняє важковихованість.

Сучасна ж психолого-педагогічна наука у зміст поняття «важковиховані діти» вкладає різні значення. Це поняття, на думку дослідників, охоплює різні категорії дітей. Це і діти з яскраво вираженою обдарованістю, і діти з незначними психологічними або фізичними недоліками. Частина таких дітей дослідники характеризують як дітей з девіантною поведінкою. Отже, єдиної думки щодо змісту поняття «важковиховані діти» сьогодні не знаходимо.

Вважаємо, що перспективою подальших наукових розвідок може стати аналіз праць зарубіжних педагогів і психологів стосовно трактування змісту поняття «важковиховані діти».

Список використаних джерел:

1. Блонский П. П. Трудные школьники. – М.: Работник просвещения, 1929.
2. Выготский Л. С. Диагностика развития и педагогическая клиника трудного детства. – М., 1936.
3. История социальной педагогики: хрестоматия – учебник: уч. пособие / ред. М. А. Галагузова. – М.: Гуманитарный издательский центр ВЛАДОС, 2000.
4. Капська А. Й. Соціальна робота: деякі аспекти роботи з дітьми та молоддю: навчально-методичний посібник / А. Й. Капська. – К.: УДЦССМ, 2001.
5. Колесіна Т. Є. Рання профілактика відхилень у поведінці учнів / Т. Є. Колесіна // Проблеми спільної роботи комісії у справах неповнолітніх та органів освіти України: зб. наук.-метод. ст. – К.: Академпрес, 1994. – С. 81-85.
6. Кочетов А. И., Верцинская Н. Н. Работа с трудными детьми: книга для учителя / А. И. Кочетов, Н. Н. Верцинская. – М.: Просвещение, 1986.
7. Максимова Н. Ю. Виховна робота з соціально дезадаптованими школярами: методичні рекомендації / Н. Ю. Максимова. – К.: ІЗМН, 1997.
8. Невский И. А. Трудный успех: из опыта работы / И. А. Невский. – М.: Просвещение, 1981.
9. Полякова О. М. Важковихованість: сутність, причини, реабілітація / О. М. Полякова. – Суми: Сум. ДПУ ім. А. С. Макаренка, 2007. – С. 45-86.
10. Ратте М. Помощь трудным детям. – М.: Прогресс, 1987. – 420 с.
11. Словарь по социальной педагогике: учебное пособие для студентов высш. учебн. заведений. / сост. Л. В. Мардахаев. – М.: Изд. центр «Академия», 2002.
12. Соціальна педагогіка: мала енциклопедія / За заг.ред.проф. І. Д. Звереві. – К.: Центр учбової літератури, 2008. – 336с.
13. Степанов В. Г. Психология трудных школьников: учеб. пособие / Моск. пед. ун-т. – М.: «Академия», 1996.

14. Сухомлинский В. А. Трудные дети // Обережно: дитина! В. О. Сухомлинський про важких дітей: темат. зб. – Луганськ : ДЗ «Луганський університет імені Тараса Шевченка», 2008. – С. 78 – 83.

REFERENCES TRANSLATED AND TRANSLITERATED

1. Blonskij P. P. Trudnye shkol'niki [Difficult Schoolchildren]. – M.: Rabotnik prosveshhenija, 1929. (in Russian)
2. Vygotskij L. S. Diagnostika Razvitija i Pedagogicheskaja Klinika Trudnogo Detstva [Diagnosis of development and pedagogical clinic of difficult childhood] . – M., 1936. (inin Russian)
3. Istorija social'noj pedagogiki: hrestomatija – uchebnik: uch. posobie [History of Social Pedagogy: textbook] / red. M. A. Galaguzova. – M.: Gumanitarnyj izdatel'skij centr VLADOS, 2000. (in Russian)
4. Kapska A. Y. Sotsialna robota: deiaki aspekty roboty z ditmy ta moloddui: navchalno-metodychni posibnyk [Social Work: Some Aspects of Working with Children and Youth: textbook] / A. Y. Kapska. – K.: UDTsSSM, 2001. (in Ukrainian)
5. Kolesina T. Ye. Rannia profilaktyka vidkhylen u povedintsi uchniv [Early Prevention of Abnormalities in Student Behavior] / T. Ye. Kolesina // Problemy spilnoi roboty komisii u spravakh nepovnolitnikh ta orhaniv osvity Ukrainy: zb. nauk.-metod. st. – K.: Akadempres, 1994. – S. 81-85.(in Ukrainian)
6. Kochetov A. I., Vercinskaja N. N. Rabota s trudnymi det'mi: kniga dlja uchitelja [Work with Difficult Children: a book for a teacher] / A. I. Kochetov, N. N. Vercinskaja. – M.: Prosveshhenie, 1986 (in Russian)
7. Maksymova N. Yu. Vykhovna robota z sotsialno dezadaptovanymy shkoliaramy: metodychni rekomendatsii [Educational Work with Socially Disadvantaged Schoolchildren: method recommendations] / N. Yu. Maksymova. – K.: IZMN, 1997. (in Ukrainian)
8. Nevskiy Y.A. Trudnyi uspekh: iz opyta roboty [Hard Success: from Experience] / Y. A. Nevskiy. – M.: Prosveshchenije, 1981. (in Russian)
9. Poliakova O. M. Vazhkovykhovuvannist: sutnist, prychny, reabilitatsiia [Difficult Children: the Essence, Causes, Rehabilitation] / O. M. Poliakova. – Sumy: Sum. DPU im. A. S. Makarenka, 2007. – С. 45-86. (in Ukrainian)
10. Ratte M. Pomoshh' trudnym detjam [Helping to Difficult Children.]. – M.: Progress, 1987. – 420 s. (in Russian)
11. Slovar' po social'noj pedagogike: uchebnoje posobie dlja studentov vyssh. uchebn. zavedenij. [Dictionary on Social Pedagogy: textbook for students of higher establishments] / sost. L. V. Mardahaev. – M.: Izd. centr "Akademija", 2002. (in Russian)
12. Sotsialna pedahohika: mala entsyklopediia [Social Pedagogy: Small Encyclopedia] / Za zah. red. prof. I. D. Zvierievoi. – K.: Tsentri uchbovoi literatury, 2008. – 336 s. (in Russian)
13. Stepanov V. G. Psihologija trudnyh shkol'nikov: ucheb. Posobie

[Psychology of difficult schoolchildren: textbook] / Mosk. ped. un-t. – M.: "Akademija", 1996. (in Russian)

14. Suhomlinskij V. A. Trudnye deti [Difficult children] // Oberezhno: dytyna! V. O. Suhomlinskij pro vazhkykh ditei: temat. zb. – Lugansk : DZ "Luganskyi universitet imeni Tarasa Shevchenka", 2008. – S. 78 – 83.

Аннотация. В статье проанализировано возникновение и трансформацию понятия «трудновоспитуемые дети» в отечественной науке. Охарактеризовано содержательное наполнение понятия в XIX ст. («трудновоспитуемые» – дети с четко выраженными физическими недостатками); в начале XX-го в. («трудные дети» – дети-правонарушители, беспризорные дети, дети с разными дефектами, дети из массовой школы, которые усложняли учебно-воспитательный процесс).

Выяснено, что в 30-х годах XX в. понятием «трудновоспитуемый ребенок» маркировали разные группы детей, которые по многим причинам были «трудными» для педагогов и родителей. Доказано, что содержание понятия «трудновоспитуемые дети» в 60-е гг. XX в. включало: невосприимчивых к воспитанию детей; детей с психическими, физическими и умственными недостатками. Но по сравнению с предыдущими десятилетиями это понятие перестало включать такие группы детей, как правонарушители и беспризорные. В 80-е гг. XX в. «трудновоспитуемым ребенком» считали психологически и физически здорового ребенка, который стал «трудным» при неблагоприятных условиях жизни в семье или школе.

Современное наполнение понятия «трудновоспитуемые дети» обозначает детей, у которых возникают трудности с социализацией, тяжело формируются моральные нормы и вследствие этого возникают отклонения форм поведения; понятие включает разные категории детей: дети с ярко выраженной одаренностью, дети с незначительными психологическими или физическими недостатками.

Ключевые слова: трудные дети, трудновоспитуемость, педагогически запущенные дети, беспризорные дети.

Abstract. The article analyzes the emergence and transformation of the concept “difficult children” in the pedagogical science. The content of the notion has been characterized: in the nineteenth century it was considered like “hard-core” - children with clearly defined physical disabilities; in the early twentieth century – like “difficult children” – children-offenders, homeless children, children with various defects, children from mass school, which complicated the educational process.

It was found that in the 20-30's of the XX century, the concept “difficult child” was marked by different groups of children who for many reasons were “difficult” for teachers and parents. It has been proved that the meaning of the concept “difficult children” in the 50-60-ies of the twentieth century included: unacceptable to the upbringing of children; children with mental, physical and

mental disabilities. But in comparison with previous decades, this notion has ceased to include such groups of children as offenders and homeless. In the 70's and 80's of the XX-th century, "hard-core child" was considered a psychologically and physically healthy child, who became "difficult" for unfavorable living conditions in a family or school.

The modern meaning of the notion "difficult children" refers to children who have difficulties with socialization, their moral norms are difficult to form and, as a result, deviations of forms of behavior arise; includes different categories of children: children with pronounced giftedness, children with minor psychological or physical disadvantages.

Key words: difficult children, hardiness, pedagogically abandoned children, homeless children.

Стаття надійшла до редакції 24.10.2017